

NAGYVÁRAD, A KÖKEMÉNY HÍDFŐ

■ Amikor Mátyás király hívására Janus Pannoniusnak 1451-ben Budára kell mennie, olyan nehéz szívvel hagyja el a nagybátyja, Vitéz János püspöksége alatt felvirágzott Váradot, hogy elégikus búcsúverse a mai napig a váradiak egyik dédelgetett ereklyéje. A *Búcsú Váradtól* hét szakaszából tulajdonképpen háromtól búcsúzik: a gyógyító hőforrásoktól, a híres püspöki könyvtártól és az aranyozott királyszbokroktól. A könyvtár értékelése viszont első hallásra a legbószabb lokálpatrióta váradi fülnek is enyhén szólva túlzás: „Könyvtár, ég veled, itt a búcsúóra, / Híres könyvei drága régieknek, / Már Phoebus Patarát elhagyta s itt él; / Költők isteni pártfogói: Múzsák / Többé nem szeretik Castaliát már. / Hajrá. Fogyjon az út, társak, siessünk!” (Áprily Lajos fordítása) A nagyváradiakat sokan felvágósnak, nagyzolónak tartják, elsősorban a folyton hangoztatott „Várad a világ közepe” megfellebbezhetetlen kijelentésünk miatt, de hogy Apolló és a Múzsák Váradra „költöztek”?! Pedig egy kis költői fantáziával ez sem okozott volna nagyon nagy csodálkozást, hisz a Pannonius-vers után négy évvel, 1455-ben, Vitéz János létrehozta az ország első csillagvizsgáló intézetét Nagyváradon, a bécsi Georg Pauerbachot hívta meg az intézet vezetésére, ám ő maga helyett végül legtehetségesebb tanítványát, a Regimontanus néven publikáló Johannes Müllert küldte el – tudjuk meg Litván Dánielnek 2013. 11. 20-án az *index.hu/ tudomány/ történelem* számára írott anyagából. Az obszervatórium egyebek mellett a Hold és a csillagok helyzetére vonatkozó megfigyeléseit a *Tabula Varadiensis* című munkában gyűjtötték össze, amelynek adatait mások mellett Brache és Kepler is használta később. A földrajzi hosszúság meghatározására a váradi csillagvizsgálóban egy saját, a váron keresztül haladó kezdő délkört jelöltek ki. A csillagászati megfigyeléseket a nyílt tengeren hajózó kapitányok is használták, hiszen az égitesteken kívül semmilyen más viszonyítási pont nem állt rendelkezésükre. Ekkoriban a *Tabula Varadiensis* lévén az elérhető gyűjtemények közt az egyik legpontosabb, másolatait a nagy felfedezők egy része is magával vitte, például Kolumbusz Amerika felé tartó hajóján is volt egy példány belőle – mondja Litván Dániel. Egyszerűen – ha rövid időre is, de Várad valóban a világ „közepének” számított. Ám a humanista felvirágzás, a világ közepe státussal együtt pütkösdi királyságnak bizonyult: a Mohács utáni folytonos hatalmi bizonytalanság, majd a török elnyomulás, később Várad elfoglalása a kultúra fejlesztését a legkevésbé sem tartotta szem előtt, mintha egyetlen vonással áthúzott volna minden addigi értéket. 1692-ben sikerült az osztrák seregeknek visszavenniük a törököktől Váradot és ezzel elindítani újra a város kulturális felemelkedését: a 18. század derekán bizonyos szempontból már ismét egyenes ágon kapcsolódik Közép-Európa akkori kultúrkörébe.

Kultúrkör, kulturális értékek – gyakori szavaink, bár nem mindig igazán a maguk helyén használjuk őket. Ha valaki alapos, kimerítő felmérést akarna készíteni a mai Nagyvárad kulturális szintjéről, sokféle – egymásnak akár ellentmondó – vélekedést kaphatna mikrofonvégre, de abban biztos vagyok, hogy egyik nyilatkozó sem mondaná, hogy ennek a városnak semmi köze a kultúrához. Mert ha nem is a világ közepe, de a kultúra, szerencsére, nem csak a világ közepén gyökeresedik meg és szökken szárba. Amikor utolért a szerkesztői megkeresés, hogy szétnéznék-e egy kicsit a nagyváradi kultúrérté-

kek őrzésének háza táján, rám zúdult a bőség zavara: építészet, irodalom, színház, képzőművészet... Nehéz lenne az agyonlemegetett tényekből olyasmit előadni, ami releváns, de nem lerágott csont. Igen, a zene! És a két, kőkevény hídfő, melyekre építve nemcsak a jelenig jutunk, de utat lehet nyitni a jövő felé is: Michael Haydn és Bartók Béla. S mivel amennyire szeretem a zenét, annyira megvetem a kontárkodást, Lászlóffy Zsolt zeneszerzőt és zene tudóst kértem meg, kalauzolna el Nagyvárad komolyzenei életének múltjában és jelenében. Köszönöm, hogy széles körű ismereteivel – és az esetleges tévedések elkerülése végett jelentős forrásmunkákkal is – segítségemre volt.

Michael Haydnt báró Patachich Ádám püspök hívta meg Váradra. Érkezésének időpontja és itt-tartózkodásának ideje bizonyos adatok összemosása miatt mai napig nem egyértelmű. Kristófi János Zsigmond orgonaművész *A nemzet napszámosai a XVIII. század művelődéstörténetében Nagyváradon* című könyvének (Nagyvárad, 2008) *Összehasonlításként néhány adat a székesegyházi ének- és zenekar működéséről* című fejezetében a következőket írja: „Ugyanakkor 1757-ben feltűnik egy Joannis nevezetű hegedűs, aki átveszi az orgonistától a karnagy szerepét. Legalábbis erre lehet következtetni a tiszteletdíj alapján: míg az orgonista 100 forint fizetést kap, addig a Joannis nevezetű hegedűs 120-at. A makacs hagyomány, miszerint Michael Haydn már 1757-ben Váradra szegődött, ebből a fizetési listából indulhatott ki, hiszen még két éven keresztül – 1758-ban és 1759-ben – a Joannis nevezetű hegedűs részesül a legnagyobb fizetésben. Könnyű volt feltételezni a János keresztnév alapján, hogy Johann Michael Haydn az a jól képzett hegedűs, akit a zenészek 1761-es terményjára díj listáján is Joannis keresztnévvel említettek, holott ezen a táblázaton egyébként nincsenek nevek. Ez a lista a templomban szolgáló alap-együttes tagjait sorolja fel. A püspök udvari zenekarával való átfedést mutatja a szintén 1761-ből származó fizetési kimutatás, amely szerint Michael Haydn a »Capellae Magister«. [...] Mai tudásunk szerint Michael Haydn nem 1757-ben, hanem csak 1760-ban érkezett Nagyváradra. Valószínű, hogy utolsó szereplése Nagyváradon 1762. május 23-án volt, amikor a püspöki palota alapkövét ünnepélyesen elhelyezték. Erre utal a következő idézet: »Szentbeszéd után maga a püspök énekes szentmisét tartott, mely alatt zenekara külön ez alkalomra készült darabot játszott.«” (106–107.)

Michael Haydn feladata volt megszervezni a zenei életet egyházi és világi értelemben egyaránt, művekkel kellett ellátnia a 18-20-35 fős vonószekart, illetve meg kellett írnia számukra a szólamokat. Bizonyítottan kb. tízes nagyságrendű az itt keletkezett műveinek a száma, egyeseket ismerünk, mások még most is kallódnak, vagy csak címük ismert, és annyit lehet tudni, hogy itt keletkeztek. Nagyváradról Michael Haydn Salzburgba ment, a Bécsbe távozó Mozartot váltja az ottani püspöki zenekar élén, az ő helyét pedig 1765-ben Váradon Karl Ditters von Dittersdorf veszi át. Négy-öt évig volt Váradon, érdekesség, hogy Kristófi János Zsigmond 250 év után adta elő egy olyan darabját, amit itt írt, s ez az ünnepi mise a legnagyobb szabású műve. A Nagy Kálmán vezette Michael Haydn Kamarazenekar több alkalommal tűz műsorára Dittersdorf műveket. A két együttes kapcsolódását nemcsak a névadás jelenti: a mai nagyvárad-i zenei élet szempontjából a kamarazenei hagyomány folytonosságát előlegezi meg. Kristófi János Zsigmond nevéhez fűződik a Michael Haydn Kórus és a Michael Haydn Egyesület megalakulása és működése: névadójuk műveiből CD-t jelentettek meg, és Salzburgban több ízben vendégszerepeltek a művekkel, Cziffra Jánosnak, a salzburgi dóm karnagyának a meghívására.

Mária Terézia halála után a nagy udvartartásokat fel kellett számolni, a váradai püspöki zenekar is megszűnt. A polgárság fejlődésével Európa-szerte változik a közízlés: elkezdődik a zenés előadások divatja. A 19. század harmincas-negyvenes éveitől rengeteg ilyen előadás születik, melyek néhány év késéssel Váradon is megszólalnak. Különösen az olasz operák iránt érdeklődött a közönség, de Weber műveit is kedvelték. Az állandó nagyváradai filharmónia megalakulásának 50. évfordulója tiszteletére 1999-ben, Sándor Dénes és Avram Geoldeş összeállításában megjelent emlékezés előszavának alapján Lászlóffy Zsolt elmondta, a zenés előadásokat meghívott zenészek és énekesek mutatták be. Kissé sajnálkozva tette hozzá, hogy most majdnem ugyanott tart a nagyváradai „operaélet”: csak vendégszereplésekre számíthatnak, illetve épp az elmúlt nyáron a filharmónia kórusával részt vehettek egy nemzetközi fesztiválon, olyan nagy hírű művészek társaságában, mint például Julia Novikova, Plácido Domingo állandó partnere.

A 19. század végén, 1888. január 5-én rendezték az első nagyváradai szimfonikus hangversenyt, amivel a város tulajdonképpen bekapcsolódott a modern értelemben vett zenei életbe: a zenekarnak évadterve volt, előre meghatározott műsorról, illetve a meghívandó karmeserekkel és szólistákkal. A váradai koncertek gyakori szereplője volt Kersch Ferenc, aki a tízéves Bartók Bélában felismerte a zenei géniuszt. Ezzel kapcsolatban Thurzó Sándor zenetudós, Nagyvárad zenei életének legelmélyültebb kutatója a Nagyváradon, 2007-ben a *Partiumi füzetek* 46. darabjaként kiadott *Bartók Nagyváradon a helyi sajtó tükrében* összeállításban a következőket írja: „Bartók Béla 10 éves korában, az 1891/92-es tanév első felét Nagyváradon töltötte. Voit-Krocsek Emma tanítónőnél, nagybátyja özvegyénél lakott. Ebben az időben Kersch Ferenc volt a zongoratanára. A jeles orgonaművész, karmester és zeneszerző Liszt Ferenc tanítványa, kezdetől fogva felismerte a fiúcska rendkívüli tehetségét és eltökélte, hogy tanítványa adottságaihoz méri a pedagógiai feladatokat. Komplex zongoratechnikai és előadóművészeti követelmények elé állította, attól sem riadva meg, hogy nehezebb darabokat osszon ki rá, mint amelyeneket a gyermek Bartók akkori felkészültsége alapján kényelmesen megoldhatott volna. [...] A Kersch-oktatta gyermek Bartók nem maradhatott közömbös Nagyvárad általános zenei élete iránt sem. [...] Az 1891/92-es helyi zenei évad fontos eseményei – Haydn 99. szimfóniájának első nagyváradai megszólaltatása, Hubay Jenő és Bodó Alajos szólóestje stb. – aligha került el a tanuló figyelmét. Kersch irányítása alatt Bartók sokat tanult, érdeklődési köre nagymértékben kitért, megalapozta azt a széles körű zenei műveltséget, mely a nagy magyar géniusz személyiségében később kiteljesedett” – idézi Dukrét Géza a kiadvány előszavában. Bartók felnőtt előadóként sem felejtette el Nagyváradot: 1922. október 24. és 1933. december 14. között öt alkalommal vendégszerepelt a városban, az első koncertje a színházban, az utolsó az Újságíró Klubban, a közbülső három pedig a Katolikus Kör nagytermében volt, amely jelenleg az Állami Filharmónia állandó hangversenyterme, az Enescu–Bartók terem. Nagyváradai fellépésein a klasszikus szerzők mellett minden alkalommal saját szerzeményeiből is előadott. Ám a folytonosságot nemcsak a koncerttermi névadás jelenti, hanem elsősorban tanítványa, Fischerné Szalay Stefánia, aki férjével, Fischer Ervin karmester és zongoraművésszel együtt hosszú időn át működtette Várad egyik legismertebb zongoraiskoláját, ahol a Bartók-művek mellett minden bizonnyal elhangzottak a tanárnő öccsének, Szalay Elemérnek is a zongoradarabjai

Ha csak vázlatosan is, de Lászlóffy Zsolt szerint Michael Haydn és Bartók Béla mellett mindenképpen meg kell említenünk azokat a Váradhoz (is) köt-

hető zeneszerzőket, akik gazdagítják a város zenei értéktárát. Visszanyúlva a 19. század elején divatossá váló zenés előadásokhoz, elmondta, hogy Erkel Ferenc fejlődésében is nagy hatása volt a közkedvelt népszínműnek akkor, amikor fiatalkorában Kolozsváron tartózkodott, azt megelőzően pedig néhány hónapig Nagyváradon. A népszínmű hatása nem múlt el a 19. századdal együtt, hiszen az 1900 és 1984 között élt Bihari Sándor nevéhez fűződik a Földi Janka szövegére írt Kádár Kata zenés balladafeldolgozás – mondta Lászlóffy, aki szerint más, 20. századi Váradhoz köthető alkotók is feltétlenül említésre méltóak: az éppen húsz éve elhunyt Halmos László karnagy, Csire József karmester, zenei közíró, valamint Ridzyk Gyöngyi és András Enikő zenetanár, zeneszerző. Végezetül pedig a filharmónia karigazgatójaként azt hangsúlyozta, mennyire fontos a váradi szimfonikus zenekarnak és énekkarnak a debreceni Kodály Kórusal folytatott állandó együttműködése. Bennem pedig felvillan, hogy tulajdonképpen nem is túlzott olyan nagyon annak idején Janus Pannoniusz, hisz ha Apollo nem is költözött Váradra, de a történelem viharából sikeresen talpra állt városba Eutherpé gyakran el-ellátogatott.

Molnár Judit

■ FELHASZNÁLT IRODALOM

- Avram Geoldeş – Sándor Dénes: *Filarmonica de Stat din Oradea – 1949-1999*. Oradea, 1999.
 Kristófi János Zsigmond: *A nemzet napszámosai a XVIII. század művelődéstörténetében Nagyváradon*. Nagyvárad, 2008.
 Litván Dániel: *Amikor Várad volt a világ közepe*. 2013. 11. 20. index.hu/tudomány/tortenelem
 Thurzó Sándor (szerk.): *Bartók Nagyváradon a helyi sajtó tükrében*. Nagyvárad, 2007.

